

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Льобомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
• Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЦЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 4

Книга I

Серія

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ

(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга»*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядник: Світлана ПАНЬКОВА

Автори передмов: Владислав ВЕРСТЮК, Світлана ПАНЬКОВА
Автори коментарів: Олена БОЙКО, Світлана ПАНЬКОВА

Мовна редакція текстів М.Грушевського
та пояснення слів: Варвара ШУЛЬГА

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

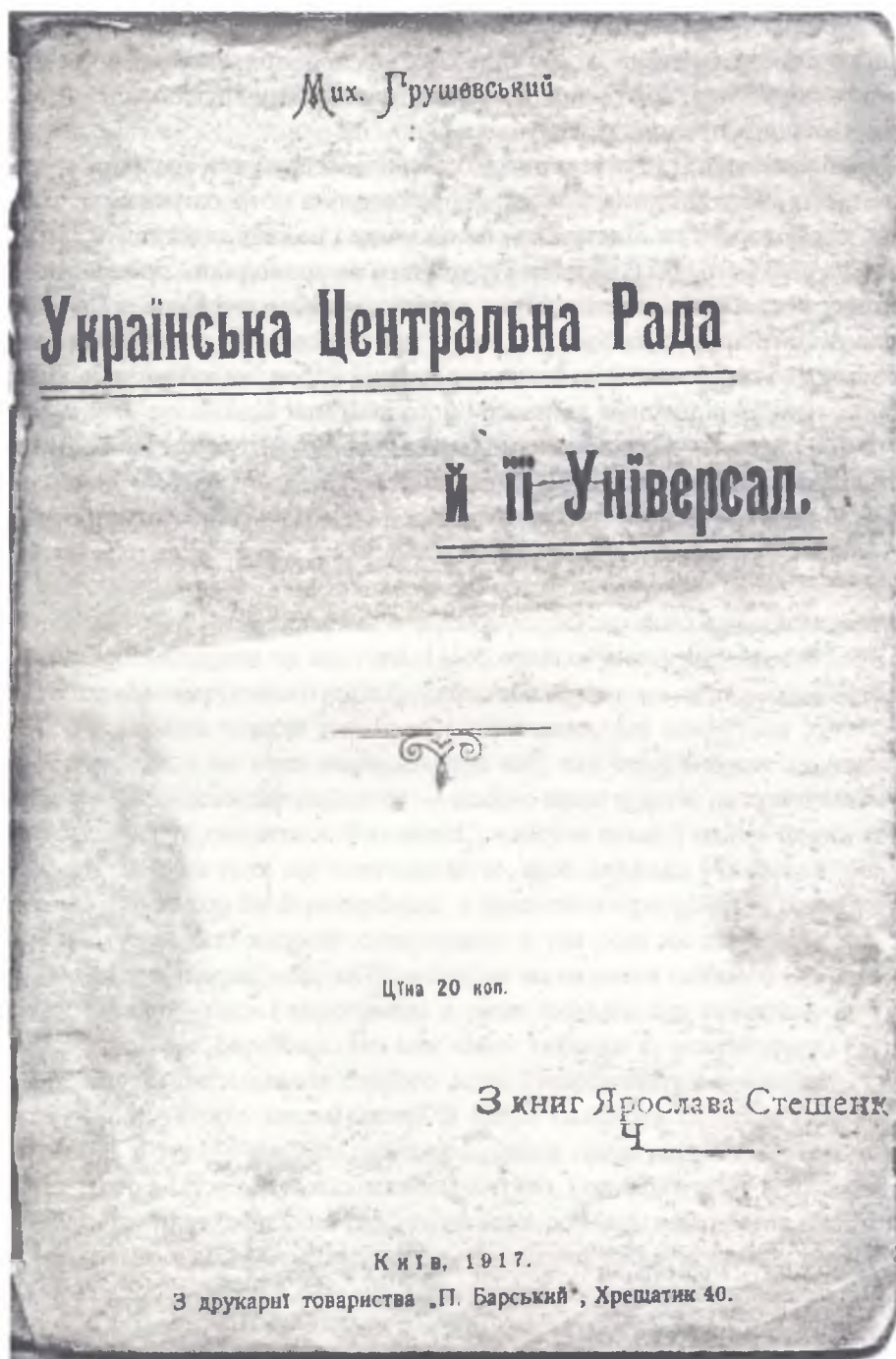
ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

- © Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, Інститут історії України, 2007
- © Коментарі, автори, 2007
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє
оформлення, 2007

РОЗДІЛ III

ПРАЦІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ТА
ПРОСВІТНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ
(квітень 1917 р.—квітень 1918 р.)

Обкладинка першого видання брошури "Українська Центральна Рада й її Універсали: Перший і Другий". — К., 1917.

УКРАЇНЬСКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА Й ЇЇ УНІВЕРСАЛИ: ПЕРШИЙ І ДРУГИЙ

Переднє слово

Коли проминули перші, радісні тижні всеросійського визволення і проявилися грізні позначки реакції й безладдя — коли великоруська буржуазія стала на слизьке виводити російську революцію й підігравати правим елементам, що чигали на її провал, а в різних областях Російської держави почали зазначатися прояви анархії й розкладу, Українська Центральна Рада, волею українського народу поставлена на сторожі його волі й справи, не могла зіставатися спокійним глядачем того всього. Вона звернулася до центрального Тимчасового уряду Росії, тоді вже оновленого представниками соціалістичних партій*, закликаючи його до спільної роботи. Подаючи до його відома домагання українського народу*, вона віддавала до помочі, для забезпечення революційних здобутків, ладу і свободи в Російській державі всі сили організованого українського народу і навзаєм домагалася від центрального уряду, щоб він дав свою згоду й призволення на ті заходи і способи, які потрібні були для забезпечення певної й міцної спілки України з Росією, для укріплення нового вільного ладу на Україні й забезпечення національних потреб українського народу.

Російський центральний уряд по довгих міркуваннях сі домагання відкинув. Як виявилось потім, було се ділом міністрів не соціалістів, з партії “Нар[одної] свободи” (кадетів). Тоді У[країнська] Ц[ентральна] Рада, сповняючи волю Всеукраїнських зборів селянства і війська, постановила приступити сама до будови нового життя України, аби запобігти анархії й безладдю, що грозили її захопити. Вона сказала своє перше слово до українського народу, як його власть, у своїм Першій Універсалі, й почала організувати свої виконавчі органи для ведення різних справ, щоб забезпечити свободу і лад, права й інтереси трудящого люду України. Се слово її і діло її було прийняте з радістю і послухом свідомим українським народом і тими людьми, які хотіли жити в згоді і спільній праці з ним на українській землі. І міністри-соціалісти в р[осійським] центр[альнім] уряді, побачивши, як веде діло У[країнська] Ц[ентральна] Рада — оглядно, але рішучо, не пориваючися до боротьби, але йдучи до згоди з неукраїнською демократією, рішили поправити зроблену помилку. Постановили ввійти в порозуміння з У[країнською] Ц[ентральною] Радою й зробити її опорою нового ладу. Се й учинили прислані до У[країнської] Ц[ентральної] Ради міністри*, і порозуміння се було оповіщене в Другій Універсалі, котрим одкривається нове, автономне життя України.

Бувши в У[країнській] Ц[ентральній] Раді від перших днів її роботи, хочу коротко розповісти, як прийшло до цього і яке воно має значіння в нашій житті.

Як зложилася Українська Центральна Рада

Велика хвиля визволення поставила перед українським народом великі завдання.

Треба було забезпечити волю України, відновити її старе народовластя, право народу самому правити всіма своїми справами. Діло велике, час такий, якого не було від часів Хмельниччини — упустити його не можна було. Треба було відложити все інше, а взятися до цього діла — до забезпечення політичних прав українського народу й інтересів його трудящого люду. Для цього зараз же, як упав старий режим, українці всіх партій і напрямків постановили об'єднатись у спільній, одностайній політичній організації на весь час, поки не буде досягнена спільна мета: широка національно-територіальна автономія України в федеративній демократичній Російській Республіці, інакшими словами — поки українському народові разом з представниками інших народів України не буде забезпечене право рішати всі справи свого краю на місці, у всенародних зборах чи соймі України, тільки деякі справи віддаючи на рішення і під управу Думи і правительства Російської Республіки.

Потребу такого об'єднання піднесла в перших же днях революції стара політична організація українська, заснована тому двадцять літ*, а останніми літами звана Товариством українських поступовців (ТУП). Після того, як українське політичне життя по коротких днях свободи було загнане знов у всякі нетрі поліцейськими нагінками, товариство се існувало як організація потайна, і ставило своєю метою об'єднувати свідоміших українців, поступових і демократичних, на сім спільнім для всіх домаганні: автономії України в федеративній Росії. В перших днях марта воно постановило зробити свою діяльність одкритою і дати почин до тіснішого об'єднання всіх українських демократичних течій і напрямів в політичній організації, що буде йти до сеї мети. По кількох днях переговорів дня 7 березня (марта) організувалась спільна рада всіх київських українських організацій під назвою Української Центральної Ради. До неї ввійшли крім представників Товариства українських поступовців представники соціал-демократичних груп, кооперативів, робітників, військових, студентів і культурних та професійних товариств і організацій київських.

Коли по Україні понеслася звістка про сю організацію, з різних сторін, з міст, з сіл почали приходити до неї заяви, писані чи через депутатів, що українське громадянство признає сю Раду тимчасовим українським націо-

нальним урядом на цілу Україну. З тим присилялися і представники українських громад з місць, щоб їх включити в Центральну Раду як членів.

Однак таке доповнення з місць робилося без певної системи, більш випадково. Тому, щоб надати Центральній Раді характер справжнього представництва всього організованого українського народу, рішено якомога скорше скликати з'їзд представників організованої української людності цілої України. З'їзд сей призначено на Великодні свята, 6, 7 і 8 квітня*. Постановлено, що кожда установа, яка визнає себе українською — чи буде то сільська громада, чи повіт, чи союз організацій, може післати одного представника; українські організації, які мають велике число членів, можуть прислати більше членів, пропорціонально скількості. Таким чином, українським людям, де тільки вони об'єдналися, дана була змога взяти участь в сім з'їзді і подати на нім свій голос. І справді, українське громадянство відізналося на заклик Центральної Ради. Хоч українських газет так як би не було ще, бо почали виходити з кінцем березня (марта) і то в такій малій скількості, що на провінцію навіть не попадали, все-таки з усіх сторін поспішили депутати на з'їзді, не вважаючи на страшенно трудну їзду. По підрахунку, що вівся при видаванні білетів, делегатів таких, що мали право голосу на з'їзді, бо мали уповноваження від організацій, було коло 900; а друге — стільки гостей, себто членів організацій, але не депутатів, які не мали голосу. Дуже багато було селян і солдатів з різних частей.

Сей Перший Український національний з'їзд прийняв такі постанови: добиватись спільними силами українського народу широкої української автономії, творити негайно її підстави і для об'єднання громадських сил краю та укріплення нового ладу дати почин до заснування крайової ради для цілої України. Для забезпечення автономного устрою ухвалив ввійти в порозуміння з іншими народами Росії, що того ж добиваються, і спільно з ними доходити федеративного устрою для Російської Республіки¹. Крім того, з'їзд установив нову Центральну Раду. Вибрав голову і його двох заступників і ухвалив, щоб присутні делегати від губерній і міст вибрали по кілька членів, так само від організацій солдатських, селянських, робочих, від партій, товариств культурних і професійних, з тим щоб потім, коли організуються на місцях українські ради повітові, губернські й міські, вони могли наново вибрати своїх представників, і так само всі ті організації й партії.

Так вибрано Велику раду, що складалася з душ 120—130 і з'їздилася разів два, а принаймні раз на місяць, на свої збори для ухвал у важніших справах. Для постійної роботи вона вибрала Комітет з двадцяти душ. Зложений він був так, щоб до нього входили представники всіх головніших політичних і класових організацій українських. Сей комітет засідав як не

¹ Сі постанови оголошені в № 3 і 4 "Вістей [з Української] Центральної Ради [у Києві]".

шодня, то через день, і, крім того, при нім організувалися комісії для всяких справ: організаційна, військова, освітня, правничка, фінансова й інші, при них — канцелярії в усяких справах.

Організаційна робота Української Центральної Ради

Так зложився в місяці квітні сей великий український осередок, що мав об'єднувати і керувати національно-політичною діяльністю всіх українських організацій для осягнення тих політичних завдань, для яких об'єдналися ці організації — осягнення широкої автономії України в Федеративній Російській Республіці, забезпечення всієї повноти політичного і національного життя українського народу і охорони прав і інтересів трудящого люду.

Спочатку він поставив був собі задачі тільки політичні, з огляду, що різні партії різно думають про полагодження економічної, особливо земельної справи. Він закликав всі партії, групи і верстви (класи) українські, аби вони поки що відложили те, що їх може поділити чи поріжнити, не заглиблялися в такі справи, і через те й сам відкладав вияснення економічної, земельної й харчової справи на пізніше. Але виявилось, що справа творення нового життя, нового ладу не жде, бо старе гине і розсипається під натиском нового свобідного ладу, розбудженого народного життя і народовластя. На місце його треба творити нові форми у всім, значить і в економічному житті, в справі земельній та продовольчій.

Тому скоро признано потрібним і в сих справах знайти те, що відповідає потребам України як краю і українського народу як народу робочого, трудящого, що не має своїх власних, українських буржуазних, великоземельних і капіталістичних верств і мусить дбати про інтереси свого трудящого люду. Таку постанову прийнято 7 травня* (мая). Поширено програму У[країнської] Ц[ентр]альної Ради на всі справи, важні для нашого народу і краю, і поставлено найближчі завдання їх полагодження: згуртування широких народних мас під проводом У[країнської] Ц[ентр]альної Ради, їх організація і усвідомлення завдань, які висуває перед нашим краєм і народом теперішня хвиля, і уставлення тих засобів і форм, які дали б українському трудящому народові через свій вибраний уряд, Українську Центральну Раду, в спілці з центральним російським урядом, здійснити ці завдання на користь свого краю, себто українського народу і тих інших народностей, що живуть з ним разом. Такі були ці завдання, а "Організація!" — се було перше гасло (лозунг), з котрим вийшла Укр[аїнська] Цент[ральна] Рада перед свій нарід.

Організуватися дійсно треба українському народові міцно й негайно! Так, щоб він об'єднався увесь, без різності партій, верств і станів, під про-

водом своєї Центральної Ради — щоб ся єдність і організація пройшла вглиб і вшир до самого споду українського народу, в кожний куток, в кожне село, в кожду хату, обхопила його, як залізним обручем, щоб він, наш нарід, став він міцною зав'яззю, твердим цементом української землі і охоронив її від розвалу і анархії.

Бо кінець кінцем все чисто — і свобода, і революція, і воля України, і справа земельна — залежить від того, чим буде наша народна маса і передусім наше селянство: чи розпорошеною купою піску, котру перший подув вітру може підняти і рознести, чи твердою опорою, міцним фундаментом, на котрім опреться свобідна, автономна, народна Україна.

Досі Україна наша, в добрий час сказати, була доволі спокійна, коли порівняти з іншими краями Росії. Але щодо сього спокою треба знати вірно, що се, власне, спокій, живий і організований, а не сон тільки. Не треба, щоб наша людність лежала безвладною, мертвою, бездіяльною масою, треба, щоб вона вся була жива, свідома, щоб вона в кожній справі відзивалася чуйно на все, що діється у нас і поза нами, щоб була організована і об'єднана, щоб її спокій був спокоєм зібраної, уруженої військової лави, а не бездіяльної й безладної юрби. Щоб ті організації, які поставлено на чолі нашого народного життя, знали і були певні, що на кожне слово їх і кожної хвили наш народ зробить те, що йому буде сказано — встане чи сяде, піде чи прийде, піднесе руки чи спустить.

Тоді наша Україна переживе щасливо сей не тільки великий, але і грізний мент, і закріпить ті великі здобутки, котрих прагнемо: волю і незайманість нашого краю, добро і права трудящих мас нашого народу і тих народностей, які живуть з нами разом на нашій землі.

Такі були ті кличі, які розносила У[країнська] Ц[ентральна] Р[ада] через своїх інструкторів, що розсилалися по Україні, через тих делегатів, які прибували до У[країнської] Ц[ентральної] Р[ади] від ріжних гуртів і організацій українських, від ріжних установ, від селян, від війська, з фронту і тилу, через з'їзди, які наказала вона скликати по губерніях, повітах і городах*. І кличі сі не зіставалися порожніми. Велика організаційна хвиля пішла між українським народом.

На волосних і повітових зібраннях, на зборах просвітніх і політичних організацій, на військових з'їздах і зібраннях, на губернських зборах, що відбувалися в квітні й травні, виносилися постанови про те, що сі збори, організації й установи приймають політичні резолюції, винесені Всеукраїнським з'їздом: домагатися автономії України; не відділяючися від Російської держави, вимагати федеративного зв'язку з нею; розрішення земельної справи покласти на Всенародні збори України (її сойм). Ухвають підтримувати у всім Укр[аїнську] Центр[альну] Раду, сповняти вірно її накази як свого тимчасового уряду. Але заразом домагаються від неї політики рішу-

чої, твердих і певних заходів в забезпеченні українських політичних потреб, поставлення рішучих домагань центральному уряду.

І сі постанови з місць, винесені часом великими організаціями (особливо військовими), підтверджувалися великими всеукраїнськими з'їздами, що відбулися в травні й червні, та своїми постановами зазначили волю широких мас трудящого українського люду.

Всеукраїнські з'їзди і поповнення У[країнської] Ц[ентральної] Ради

Найбільш гаряче відізналися на організаційні заходи У[країнської] Ц[ентральної] Ради, найскорше і найрішучіше стали при ній українські військові організації, і вони ж перші зібралися на всеукраїнський з'їзд, що виявив волю великої сили нашого народу.

Се зрозуміло. В військах зібралася вся сила, весь цвіт нашого народу. Війна відірвала від місць, як рахують, коло 4-х мільйонів наших людей*. А хоч розкидала їх по величезнім просторі — по всьому фронту від Балтійського моря до Чорного, по запасних частях до самого Уралу і за Уралом, то все-таки в ріжних частях знаходилися великі купи свідомих українських людей, які почали гуртуватися в організації, вясняти менше свідомим землякам завдання, які висуває нинішня хвиля, і способи їх здійснення.

Не були то завдання спеціально військові: не були ж то і воєнні люди по професії, по званню, а українські люди, передягнені в сірі шинелі, озброєний український народ, зірваний з місць і розпорошений поза своїми краями. Він ставив на чергу ті ж політичні справи, що ставилися в українських організаціях на місцях, присягався підтримати їх активно всею своєю силою, а своє власне домагання в нього було одно: зібрати своїх людей-воjakів з розсіяння, переформувати армію по національному складу, відлучити українців в особні часті і надати український характер сим частям. І се теж була тільки частина тої програми, яка ставилася для всього: треба українізувати всі публічні і державні установи України, втім і її військо, щоб і тут підготувити перехід до автономії України та заложити підвалини тої автономії.

Уже 14 квітня з'їзд представників військових організацій ухвалив зібрати Всеукраїнський військовий з'їзд*, і він зібрался 5 травня в Києві. По підрахунку на нім з'їхалися представники організацій, в яких об'єднувалося без малого мільйон (900 тис. з верхом) організованого, озброєного українського народу. Він вибрав для кермування військовими справами Генеральний військовий комітет, що мав працювати при У[країнській] Ц[ентральній] Раді, і признав її єдиним органом, що має рішати всі справи про Україну й її відносини до центрального російського уряду. Від сього

уряду вважав за потрібне вимагати, щоб він негайно оголосив особливим актом принцип автономії України, як найкращого забезпечення національно-політичних прав українського народу і всього краю, а для об'єднання вже тепер усіх місцевих установ аби призначено комісара на всі українські губернії, при нім організовано крайову раду, а при центральнім уряді уставлено міністра по справам України. Зазначено також погляд з їзду на справу продовольчу, харчову, освітню й інші. А тому, що на сім першим з їзді від деяких частей, особливо фронтових, представників було мало, поручено Ген[еральному] комітетові скликати другий з їзд в складі повнішим.

Сей другий з їзд скликано на 4 червня, і воєнні власті прошено загодя розпублікувати про нього, щоб усі часті могли прислати своїх делегатів. Та сталося якраз навпаки: воєнний міністр дав знати по арміям, що він вважає сей з їзд несвоевременним*, тому, мовляв, що відтягнеться ним людей з фронту, хоч саме під той час інші військові з їзди відбувалися зовсім свобідно, без усякої перешкоди з боку воєнного міністра. Тому се розпорядження його щодо українського з їзду викликало жаль і гнів серед українців.

Саме тоді, на 28 травня, Українська селянська спілка* скликала в Києві великий селянський з їзд з усіх українських губерній — Перший Всеукраїнський селянський з їзд, на яким зібралися представники від тисячі волостей. Сей з їзд, окрім того, що повзяв постанови в справі земельній, селянській, організаційній, виніс рішення в політичних справах в тім же роді, як з їзд військовий. Разом з Центральною Радою опротестував розпорядження воєнного міністра, підтримав домагання військового з їзду, поставлені до центрального уряду. Також, як і той, признав У[країнську] Ц[ентральну] Раду кермуючим, провідним органом українського народу, постановив, що всі громадські установи і самоурядування повинні українізуватись і допомогти У[країнській] Ц[ентральній] Раді в утворенні автономного ладу на Україні. А вибравши з-поміж себе Українську раду селянських депутатів, постановив, що вона має ввійти в склад У[країнської] Ц[ентральної] Ради і разом з нею працювати.

Так само зробив потім і військовий з їзд, що зібрався, не вважаючи на заборону воєнного міністра, слідом за селянським з їздом дня 4 червня. Незважаючи на всякі перешкоди, делегати з їхалися з фронтових частей в великому числі; як підраховано, були тут представники від більше як півтора мільйона (1736 тисяч) організованих українців у війську. Супроти неприхильного становища, яке за той час цен[тральний] уряд зайняв до українських домагань, з їзд вимагав від У[країнської] Ц[ентральної] Ради рішучих заходів для здійснення автономії України. Прикладом селянського з їзду вибрав постійну Українську раду військових депутатів, щоб вона ввійшла в склад У[країнської] Ц[ентральної] Ради і разом з нею працювала для сповнення сього домагання, опираючися на озброєний український народ.

Таким чином, У[країнська] Ц[ентральна] Рада, крім тих представників від українського народу, яких мала вже в своїм складі, доповнилася великими представницькими органами українського трудящого люду — того, що по селах, і того, що в війську. Мала в плані ще прийняти в свій склад Українську раду робітничих депутатів, як її вибере Всеукраїнський робітничий з'їзд, скликаний на 10 день липня. Але вже й тепер, почувши голоси трудящого українського народу на масових всеукраїнських з'їздах, довідавшись про його волю й бажання, знаючи, в чім може на нього опертися, і сама в величезній більшості складаючися з представників народних мас, селян і солдатів, У[країнська] Ц[ентральна] Рада з повною рішучістю приступила до здійснювання основних вимог українського народу, не чекаючи помочі і співробітництва рос[ійського] центрального уряду, котрого шукала, та не знаходила.

Як У[країнська] Ц[ентральна] Рада шукала порозуміння з центральним рос[ійським] урядом

Уже перші народні збори, що зібралися в Києві на великій революційній Українській маніфестації 19 березня (марта), постановили, підтримуючи центральне правительство в забезпеченні нового свобідного ладу, разом зажадати від нього, “щоб воно міцно зв'язало справу автономії України з інтересами нового ладу і заохотило людність її до всяких жертв, а для того негайно видало декларацію, котрою б з свого боку визнало потребу широкої автономії української землі і поробило відразу всі заходи, щоб надати український національний характер її публічним установам, з захованням прав національних меншостей”. В сій справі У[країнська] Ц[ентральна] Рада намірялася послати спеціальну депутацію до центр[ального] правительства, але що становище центр[ального] правительства було хистке, і саме піднімалася справа його переформування, тож У[країнська] Ц[ентральна] Рада відложила сю справу. Передала йому через Національну укр[аїнську] раду в Петербурзі* тільки поодинокі побажання, винесені Українським нац[іональним] з'їздом — організації при правительственім комісарі крайової ради на всю Україну, зложеної з представників українських країв і міст, народностей і громадських верств, та інші, спеціальніші домагання.

Домагання сі, одначе, зіставалися несповненими, хоч центральний рос[ійський] уряд за той час уже обновилося, прийнявши до себе представників соціалістичних партій, і міг поступати більш певно і рішучо. Коли Всеукр[аїнський] військовий з'їзд тим часом виніс свої, згадані вище, постанови, поручаючи У[країнській] Раді передати їх центральному урядові,

У[країнська] Ц[ентральна] Рада постановила вислати свою депутацію, разом з депутацією Генерального військового комітету, щоб представити урядові домагання України: коли він хоче опертися на Україні як міцній підставі нового свобідного ладу, забезпечити собі активну поміч українського народу, він повинен усунути всяку неясність і непевність в відносинах. Повинен признати право України на широку політичну автономію, на державне право, забезпечене їй при об'єднанні з Росією в 1654 р. і беззаконно порушене і потоптане Романовими, подібно до того як відновив безправно порушену Конституцію Фінляндії і навіть державну незалежність Польщі. Повинен пристати на практичні засоби для приладження управи і урядування на Україні до будучої автономії і до вимог українського життя.

Ясне бо діло, що признаючи за будучим Установчим зібранням Росії право потвердити автономний устрій України, український нарід ніяк не може відкладати до того зібрання вироблення автономного статуту її й переведення в життя тих підготовчих реформ, які зараз вимагаються життям. Самі інтереси укріплення нового ладу, спокою і свободи на Україні вимагають того, щоб центр[альний] уряд дав свою принципіальну згоду на автономний принцип щодо України і тим намітив стежку для людей неосвідомлених і політично не розвинених, які не знають, на яку їм ступити супроти домагань українського народу, та й для адміністративного персоналу, для всякого служашого люду, який також не вміє знайти супроти жадань українізації всякого роду установ України.

З таким наказом У[країнська] Ц[ентральна] Рада вислала своїх делегатів, вибраних з різних політичних українських партій і з різних верств українського народу. 16 травня ся делегація явилася в повнім складі у голови російської ради міністрів. Доручила йому зложену нею докладну записку і зажадала, щоб прем'єр-міністр визначив осібне засідання ради міністрів для обговорення спільно з делегацією тих жадань, поставлених У[країнською] Ц[ентральною] Радою, а коли він се признав неможливим, то принаймні осібну комісію. Передала сю записку президії Петербурзької ради робочих і солдатських депутатів і окремим міністрам, котрих ближче дотикали наставлені жадання.

В своїй записці¹ делегати поясняли національну ролю У[країнської] Ц[ентральної] Ради, її організаційне значіння, вагу її голосу як виразу волі демократичних верств українського народу. Вони гаряче остерігали Тимчасовий центральний р[осійський] уряд від тої старої помилки, в яку впадають представники російської інтелігенції на Україні й російська преса, стараючися все ще представити український рух не загальнонародним, а гурт-

¹Надрукована в № 8 "Вістей з У[країнської] Ц[ентральної] Ради" і в багатьох часописах.

ковим, інтелігентським. Засліплені своїм класовим або національним егоїзмом, вони силкуються підтримати зневажливе відношення до сього руху. Силкуючися відгородити від сього народного руху захоплені ними позиції в зросійщених старою русифікаційною політикою міських центрах, по різних урядових і громадських установах, вони справляють ц[ентральний] уряд на хибну дорогу, яка може привести до наслідків дуже небезпечних. Нарід, який тепер так щиро і зичливо ставиться і до ц[ентрального] уряду, і до російської демократії, оберне на них всю ненависть і обурення своє, коли його сподівання будуть розбиті, і може з того виникнути справжня усобиця.

Щоб не допустити до такої небезпеки, У[країнська] Ц[ентральна] Рада закликає Тимчасовий уряд негайно піти назустріч домаганням українського народу, сповнивши його вимоги, які делегати збирають в таких пунктах:

Тимчасовий рос[ійський] уряд виявить в якійсь акті своє прихильне відношення до гасла автономії України. Дасть українським представникам місце в міжнародній мировій конференції для участі в рішенні долі Галичини і захоплених німцями українських територій. Заснує при Тимчасовім уряді посаду особливого комісара по справам України для ознайомлення уряду з потребами і настроями України. Утворить посаду комісара з крайовою при нім радою на Україні. Переведе в армії виділення українців в окремі військові часті. Українізацію школи поширить на середню і вищу школу всеї України*. Відповідальні посади заміщатиме людьми, що володіють українською мовою й обізнані з місцевим життям. Для задоволення українських національно-культурних потреб дасть в розпорядження У[країнської] Ц[ентральної] Ради кошти з казначейства. Дозволить виїзд додому закордонним українцям і розмістить по Україні бранців з закордонної України.

Як поставився центр[альний] рос[ійський] уряд до домагань українського народу

20 і 21 травня засідала вибрана центральним російським урядом комісія, обговорюючи з делегатами У[країнської] Ц[ентральної] Ради пропозиції, внесені ними домагання українського народу. Хоч рада міністрів в тім часі наполовину складалася з соціалістів, в комісії соціаліста не було ні одного, все люди “не лівіші к[онституційних] д[емократів]”, або й правіші від них. Головну ролю грали представники від міністерства внутр[ішніх] справ: тов[ариш] мін[істра] Щепкін, професори державного права Котляревський і Лазаревський. Вони гостро ставилися до українських домагань, сильно критикували і майже при кождім пункті заявляли, що “се трудно”, “се неможливо”, “правительство на се не піде” і т. ін. Се зробило на делегацію кінець кінцем дуже прикре вражіння і вона заявила, що як так, то їй нема

про що балакати: У[країнська] Ц[ентральна] Рада здійсмає з себе всяку відповідальність за наслідки такого неприхильного відношення уряду, а делегати вертаються на Україну.

Се начебто отверезило представників ц[ентрального] уряду. Вони почали запевняти, що про повну відмову не може бути й гадки, вони взяли на себе ролю критиків, а уряд, певно, поставиться далеко більш прихильно: справа негайно буде внесена на його розгляд і порішена. Супроти того делегати зіставили в Петербурзі кількох своїх товаришів, щоб вислухати те скорє рішення. Одначе дні минали за днями, а рішення не було. Представники правительства виправдувалися, що урядові тепер не до того: саме йшли переговори з Кронштадтською радою, що відмовила послуху урядові*, і т. ін.; але він ніяк не хоче доводити до загострення на Україні і зробить все для полагодження справи. Нарешті в останніх днях травня рада міністрів винесла постанову, прийняту *одноголосно*, себто й міністрами-соціалістами також — вони стали на тім же становищі в українській справі, що й спеціалісти з партії к[онституційних] д[емократів].

Уряд заявив, що У[країнська] Ц[ентральна] Рада не означила точно, який зміст вона вкладає в розуміння автономії України, тому проголошення сього принципу могло б повести до непорозуміння. Він не признав взагалі за собою права робити які-небудь важніші зміни в адміністрації України, тим більше — висловлятися в справі її автономії, бо все се діло Установчого зібрання. І нарешті, він поставив під сумнів саму правомочність У[країнської] Ц[ентральної] Ради як виразниці волі населення України, тому що вона не була вибрана всенародним голосуванням. Формулювання своєї постанови він полишив юридичній нараді при ц[ентральному] уряді*, що винесла два тижні пізніше свою формулу. Вповні приєдналася до погляду ц[ентрального] уряду, що він не повинен тикати справи автономії України, і через те не може рішати справи про призначення комісара на Україну або комісара по українським справам при ц[ентральному] уряді. Висловилася против участі українців в міжнародній конференції на тій підставі, що в сій конференції братимуть участь держави, а не народи. Ц[ентральна] Рада відмовила, що се діло не держави, а місцевого самоврядування. Відсунула від себе справу повернення незаконно виселених українців, тому що се, мовляла, тісно зв'язане з питаннями воєнного часу. І, навіть, питання про українізацію середньої школи признала “дуже складною річчю” — тому, мовляла, що склад учнів в більшості походить з городської, не української людності!

Одним словом, виявила не розвагу, а якесь завзяття — бажання ні в чім ані найменшим не дати згоди, не лишити ні тіні гадки про можливість порозуміння або про охоту до неї.

Як стрів се український народ

Перша вість про повну відмову рос[ійського] центр[ального] уряду на всі домагання українського народу прийшла ранком 2 червня, коли кінчив своє засідання Всеукраїнський селянський з'їзд. Телеграма була об'явлена йому* і витворила настрій незвичайно поважний. Велике зібрання, сила селянства, цвіт трудящого українського народу, відчуло, що наступила велика переломова хвиля. Заява голови У[країнської] Ц[ентральної] Ради, що справа автономії України буде залежити тільки від українського народу, і поважність, рішучість і солідарність нинішнього селянського представництва не лишає сумніву в тім, що автономія України буде українським народом здійснена, вирвала з грудей присутніх гарячий і однодушний відклик, який краще слів давав вираз їх настроєві. Того ж самого вечора відбулося перше спільне засідання У[країнської] Ц[ентральної] Ради з участю ново-вибраної Ради селянських депутатів. У[країнська] Ц[ентральна] Рада подвоїлася, прийнявши в свої ряди півтори сотні селянських представників. Народа над політичною ситуацією, витвореною відмовою центр[ального] уряду, зайняла всі засідання сесії; 2—3 червня У[країнська] Ц[ентральна] Рада винесла резолюцію, котрою признала, що рос[ійський] уряд, одкинувши домагання У[країнської] Ц[ентральної] Ради, свідомо пішов всупереч інтересам трудового люду на Україні та принципів самоозначення народів, проголошеному самим же урядом. Тому постановила видать Універсал до українського народу з поясненнями завдань, які стоять перед українською демократією, та приступити до негайного закладання підвалин автономного ладу на Україні, щоб не довести край і всю Росію до анархії і занепаду здобутків революції.

Другого дня розпочинався згаданий Другий Всеукраїнський військовий з'їзд. З огляду, що приготовлене помешкання показалося занадто тісним для засідань, перший день (4 червня) пройшов в мітингах і маніфестаціях в дуже повищеном настрої. На великім вічі на Софійській площі, коло монумента Б.Хмельницькому, вояки присягали, що не вийдуть з Києва, поки не буде рішена справа автономії України. Але розпочаті другого дня засідання виявили, що ся величезна делегація озброєного українського народу не поривається запалом, і при всій рішучості свого настрою — ще радикальнішим, ніж на з'їзді селянським — вона твердо стоїть на політичній програмі У[країнської] Ц[ентральної] Ради. З'їзд одностайно став під гасло: широка автономія України в Федеративній Російській Республіці і, напр., рішучо, навіть з запалом, відмежувався від “самостійників”, тому що в їх позиції підозрівав деяку хиткість в сій справі (нахил до неза-

лежності)¹. Але в здійсненні поставленого гасла він зажадав рішучості й негайних заходів. Резолюції, винесені з'їздом 8 червня, зазначали, що російський ц[ентральний] уряд своїм нерозумінням і систематичним опором домаганням української демократії загострює національні конфлікти, викликає анархістичні настрої й перешкоджає великій організаційній роботі українського народу. Рос[ійський] ц[ентральний] уряд в інтересах збереження здобутків революції повинен змінити своє становище і сповнити домагання, представлені йому У[країнською] Ц[ентральною] Радою, а У[країнська] Ц[ентральна] Рада до того часу до ц[ентрального] р[осійського] уряду більше в сій справі звертатись не повинна, а сама мусть негайно приступити до фактичного переведення в життя підстав автономного ладу, в згоді з національними меншостями. З'їзд в тім забезпечує У[країнській] Ц[ентральній] Раді рішучу і найактивнішу піддержку.

Перший Універсал Української Центральної Ради

Вислухавши волю українського народу на сих двох великих з'їздах його, доповнена їх представниками — селянською радою і радою українських військових депутатів, У[країнська] Ц[ентральна] Рада рішила сю волю вволити. 9 червня на засіданні її комітету вислухано начерк Універсалу до українського народу, другого дня зредаковано його в комісії, прийнято і пізно вечером того ж дня проголошено на військовім з'їзді, що прийняв його з незвичайним захопленням і радістю як гаряче жданий вислів своїх бажань і сподівань. Потім Універсал спішно друкують і в понеділок 12 червня проголошено вже урядово, роздано при закритті військового з'їзду його членам і після військової паради і молебню, відслуженого 1-им Українським полком*, проголошено вселюдно на Софійській площі. Зараз же розвезено й розіслано по всій Україні, проголошувано на повітових, волосних і городських зібраннях, на площах і по церквах, роздавано людям і розліплювано на видних місцях.

Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й поза Україною сущого.

Народе український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей української землі.

¹ Супроти сього "самостійники" дали також заяву* (8 червня), що вони називали себе "самостійниками", думаючи, що інші не будуть домагатися широкої політичної автономії, державного українського права. Побачивши, як розуміє автономію з'їзд і У[країнська] Ц[ентральна] Рада, вони просять не називати їх більше "самостійниками" і цілком приєднуються до гасла автономії й федерації.

Найкращі сини твої, виборні люди від сіл, від фабрик, від солдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, і наказали нам стояти й боротися за ті права та вольності.

Твої, народе, виборні люди заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні українські збори (сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій Російській державі, повинні видаватися у всеросійським парламенті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба і які закони для нас луччі.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про се закон на Всеросійським Учредительнім зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським зборам (соймові).

Так сказали виборні люди з усієї землі української.

Сказавши так, вони вибрали з-поміж себе нас, Українську Центральну Раду, і наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права і творити новий лад вільної, автономної України.

І ми, Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя і приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що центральне російське правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове російське правительство одкинуло всі наші домагання, одіпхнуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограда своїх делегатів (послів), щоб вони представили російському Тимчасовому правительству наші домагання.

А найголовніші домагання ті були такі:

Щоб російське правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на автономію.

Щоб центральне російське правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого комісара по українських справах.

Щоб місцева власть на Україні була об'єднана одним представником від центрального російського правительства, себто вибраним нами комісаром на Україні.

Щоб певна частина грошей, які збираються в центральну казну з нашого народу, була віддана нам, представникам сього народу на національно-культурні потреби його.

Всі сі домагання наші центральне російське правительство одкинуло.

Воно не схотіло сказати, чи признає за нашим народом право на автономію, на право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось од відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного зібрання.

Центральне російське правительство не схотіло мати при собі нашого комісара, не схотіло разом з нами творити новий лад.

Так само не схотіло признати комісара на всю Україну, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу й порядку.

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, народе український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове російське правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Се наш обов'язок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо сей Універсал до всього нашого народу і оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города однині знає, що настав час великої роботи.

Од сього часу кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земська, яка стоїть за інтереси українського народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною Радою.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась в руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широку, дужу організацію та освідомлення народу, і тоді перевибрати адміністрацію.

В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміш з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи неукраїнські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій в нашім краї і в сей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, однастайно з нами стануть до праці коло організації автономії України.

І коли ми зробимо сю підготовчу організаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів землі української і виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготуємо, Всеросійське Учредительне зібрання має затвердити своїм законом.

Народе український! Перед твоїм вибраним органом — Українською Центральною Радою стоїть велика і висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести народ свій на вільний шлях.

Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народної праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До сього часу український народ всі кошти свої оддавав у всеросійську центральну казну, а сам не мав та не має й тепер від неї того, що повинен би мати за се.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим громадянам сіл і городів, всім українським управам і установам з 1-го числа місяця липня (іюля) накласти на людність особливий податок на рідну справу і точно, негайно і регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради.

Народе український! В твоїх руках доля твоя. В сей трудний час всесвітнього безладдя й розпаду докажи своєю одностайністю і державним розумом, що ти, народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо і достойно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівним.

Ухвалено: Київ. Року 1917, місяця червня (іюня), числа 10.

Що сказала Ц[ентральна] У[країнська] Рада в Універсалі

Універсал зробив велике вражіння. Запеклі вороги українства підняли крик, що Універсал викликає усебіжність, анархію, противставляючи центр[альному] рос[ійському] урядові український уряд. Вони накликали ц[ентральний] уряд вжити против У[країнської] Ц[ентральної] Ради найсильніших заходів, навіть сили*. Але багато людей з неукраїнського громадянства побачили в нім якраз навпаки: обіцянку ладу, спокою, порядку, забезпечення свободи й здобутків революції для України, й привітали його з радістю й вдоволенням. Різні публічні установи — виконавчі комітети, земства й т. ін., які зложились на підставах суто демократичних і стали близькими до народу, привітали Універсал, признали його обов'язковою для себе постановою, обіцяли у всім сповняти накази Ц[ентральної] Ради — признали її своєю властю, своїм зверхнім органом. Таку постанову винесли зараз же по опублікуванні Універсалу збори представників повітових управ всієї Київщини*, кілька день пізніше земські збори Полтавської губ[ернії]*,

і т. ін. В чім же річ? В чім сила сього Універсалу? Що дав він для нинішньої хвили?

Перш за все важне було те, що У[країнська] Ц[ентральна] Рада заговорила в сім Універсалі як *влада*, поставлена українським народом над собою на те, щоб кермувати і правити ним, так що її постанови і накази мають українською людністю пильно сповнитись.

Вона заявила, що взявши на себе велике діло творення нового, свобідного і справедливого, автономного життя, положене на неї українським народом, вона не зложить з себе сього діла і не ухилиться від нього ні в яким разі, які б не були трудні і небезпечні обставини, які б не були відносини до неї, яке б не було становище рос[ійського] центр[ального] уряду — чи схоче він помагати їй і працювати з нею разом, чи ні.

Як представниця і як *влада* українського народу, більшості української землі, вона дбатиме взагалі про інтереси всього краю, не відступить від сього і вжне всіх сил і засобів, щоб захистити в нім спокій, лад і добрий розвиток.

Вона дбатиме не тільки про добро, успіх і силу українського народу, що її настановив, але так само про добро й інтереси інших народностей, що живуть разом з ним на українській землі. Для того наказує українцям прийти до порозуміння з демократичними групами інших народів і з ними працювати заодно над забезпеченням нового, доброго ладу.

От чому всі люди, які не мають якогось ворогування против українського народу, тільки хочуть добра своїй землі, ладу і спокою, знайшли в Універсалі заспокоєння, поруку ладу і порядку і з радістю привітали перехід У[країнської] Ц[ентральної] Ради до активної роботи над захищенням і упорядкуванням життя краю, до закладання підстав його автономного життя.

Ті ж, що підняли голос на нього, вчитали в нім те, чого в нім зовсім нема! Бо ж У[країнська] Ц[ентральна] Рада в своїм Універсалі признавала єдність російської революції, визнавала санкцію Всеросійського Учредительного зібрання і зовсім не розривала з центральним урядом.

Не претендувала на ніяку *владу* над неукраїнськими народностями, тільки над українським народом, що її настановив. Національне самооподаткування накладала тільки на українську людність, не чіпаючи неукраїнців.

Ніяких анархічних, неорганізованих виступів не допускала. Всю адміністративну, публічну машину полишала без усякої поміхи і не робила перешкоди в її діяльності. Против ворожих українству людей, які заціліли на яких-небудь посадах, вона вказувала тільки один шлях, законний: агітацію і перевибори.

Не сіяла ворожнечі, а кликала до порозуміння і згоди, до спільної праці всі народи України, щоб повалити ту велику і високу стіну, яка стоїть на

дорозі вільного походу української землі: всі ті пережитки і останки старого проклятого режиму, які ще стоять і досі — темнота, несвідомість політична і національна, русифікація, нехтування української народності, її мови, її культури, недовір'я і відчуження між народностями, стара пам'ять колишніх спорів і чвар, котру роздувають злі й необачні люди, замість кликати до згоди й співробітництва, в світлу і велику будучину української землі, а не в темну й гірку її минувшину.

У[країнська] Ц[ентральна] Р[ада] ніби говорить сим Універсалом до всіх, хто живе на Україні: “Мир вам, браття-громадяни української землі! Ми, У[країнська] Ц[ентральна] Рада, стали на сторожі спокою й ладу України і вжиємо всіх сил українського народу, щоб забезпечити її правильний порядок! Порозумійтеся, працюйте в згоді між собою і в тіснім зв'язку з нами, і спільними силами забезпечіть добре життя нашому краю!”

“Можете бути певні, що без вас не обійдеться в установленні нових підстав сього життя. Воно буде вирішене представниками всеї української землі. Організація автономного ладу України буде вестися теж при вашій участі, коли, розуміється, ви не будете ухилятися від тої праці з нами, до котрої вас кличемо. Але така однастайність лежить в інтересі і вашім, і всього краю!”

Як порозумівся ц[ентральний] рос[ійський] уряд з У[країнською] Ц[ентральною] Радою

Під впливом Універсалу ц[ентральний] рос[ійський] уряд рішив зійти з свого відпорного становища. Міністри-соціалісти заявили, що він повинен поправити свою помилку. Два дні після оголошення згаданої формули юридичної наради, 16 червня, вийшла відозва його* “До братів-українців”, де ц[ентральний] р[осійський] уряд заявляв своїм обов'язком “прийти до порозуміння з громадськими демократичними організаціями України про ті переходові заходи, які можуть і мусять бути прийняті в будущині для забезпечення прав українського народу в місцевій адміністрації, самоврядуванні, школі й суді, і підготовлять перехід до того свобідного устрою, що Вкраїна мусить одержати з рук Учредительного зібрання”. Доволі неясно се було. Несмачні були заклики тої ж відозви, аби українці не йшли “погибельною дорогою роздроблення сил визволеної Росії, не відривалися від спільної батьківщини, не вносили братовбивчої усобиці в народні ряди”, і т. д. — так, начеб ц[ентральний] р[осійський] уряд дивився на українську справу очима ворожих українцям газет. А найбільше непорозуміння викликало, що ц[ентральний] р[осійський] уряд збирався про все се порозуміватися з якимись неназваними “демократичними організа-

ціями”. Неясно було, чи ц[ентральний] р[осійський] уряд має на гадці У[країнську] Ц[ентральну] Раду, тільки з амбіції не хоче сказати, що рішається направити свою помилку і ввійти в порозуміння з нею, чи справді хоче поминути центральний орган українського народу і шукати опори в якихось інших організаціях. Тому відозва не викликала ніякого спочуття в українських кругах.

Так само неясно звучала звістка тиждень пізніше (24 червня) про комісію, вибрану ц[ентральним] р[осійським] урядом з громадських діячів різних партій, з товаришем міністра, кн[язем] Урусовим на чолі, що має вїхати до Києва, аби “нарадою з політичними діячами” вяснити становище У[країнської] Ц[ентральної] Ради і “мотиви опублікування Універсалу”. Неясні завдання сеї комісії нікого не вдовольнили, ніхто не хотів брати в ній участі і її слідом же відмінено. Міністри-соціалісти прийшли до переконання, що від розмов треба перейти до діла — задоволити українців і залагодити кризу. В російських кругах величезне вражіння зробило сформування на місце комісій при У[країнській] Ц[ентральній] Раді одного виконавчого органу — Генерального секретаріату, або, як його стали називати в сих кругах, українського міністерства. Петербуржан велико вразила также грандіозна українська маніфестація солдатів і робітників, що відбулася в Петербурзі в неділю 25 червня* і заявила свою солідарність і послух У[країнській] Ц[ентральній] Раді. Другого ж дня міністри Терещенко і Церетелі з широкою повновастю для полагодження української справи вїхали в ставку, щоб там порозумітися з головоком[андувачем] Брусиловим і мін[істром] Керенським і з ним разом вїхати до Києва для порозуміння з У[країнською] Ц[ентральною] Радою. 29 і 30 червня вони відбули наради з У[країнською] Ц[ентральною] Радою — її президіумом і Ген[еральним] секретаріатом. Порозуміння було улегшене тим, що саме перед тим, дня 25 і 26 червня, в Києві принципіально намітилося вже порозуміння з неукраїнськими демократичними організаціями щодо їх приступлення до У[країнської] Ц[ентральної] Ради*. Себто вже намітився той ґрунт, на який хотіли поставити діло міністри-соціалісти: передати Ген[еральному] секретаріатові вищу крайову власть під умовою, щоб У[країнська] Ц[ентральна] Рада порозумілася з місцевою неукраїнською демократією і прийняла до себе її представників. Вироблений спільно з міністрами текст нового Універсалу був ухвалений У[країнською] Ц[ентральною] Радою 30 червня і після того, як рада міністрів потвердила згоду, дня 2 червня, не спинившись перед протестом і виходом з міністерства міністрів-кадетів, текст Універсалу був потверджений і оголошений У[країнською] Ц[ентральною] Радою разом з декларацією р[осійському] ц[ентральному] уряду.

Другий Універсал Української Центральної Ради

Громадяни землі української!

Представники Временного правительства повідомили нас про ті певні заходи, яких Временне правительство має вжити в справі управління на Україні до Учредительного зібрання. Временне правительство, стоячи на сторожі завойованої революційним народом волі, визнаючи за кожним народом право на самоозначення і відносячи остаточне встановлення форми його до Учредительного зібрання, простягає руку представникам української демократії — Центральній Раді, і закликає в згоді з ними творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти Україну од Росії, щоб укупі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдності демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик правительства до єднання і оповіщаємо всіх громадян України:

Українська Центральна Рада, обрана українським народом через його революційні організації, незабаром поповниться на справедливих основах представниками інших народів, що живуть на Україні, від їх революційних організацій, і тоді стане тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, який буде представляти інтереси всієї людності нашого краю.

Поповнена Центральна Рада виділить наново з свого складу окремих відповідальний перед нею орган — Генеральний секретаріат, що буде представлений на затвердження Временного правительства як носитель найвищої крайової влади Временного правительства на Україні.

В сім органі будуть об'єднані всі права і засоби, щоб він як представник демократії всієї України, і разом з тим як найвищий крайовий орган управління, мав змогу виконати складну роботу організації та упорядкування життя всього краю в згоді з усією революційною Росією.

В згоді з іншими національностями України і, працюючи в справах державного управління як орган Временного правительства, Генеральний секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією.

Прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна Рада в згоді з національними меншостями України підготовлятиме проект законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Учредительного зібрання.

Вважаючи, що утворення крайового органу Временного правительства на Україні забезпечує бажане наближення управління краєм до потреб місцевої людності в можливих до Учредительного зібрання межах, і визнаючи, що доля всіх народів Росії міцно зв'язана з загальними здобутками револю-

ції, ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного зібрання.

Що торкається комплектування військових частей, то для сього Центральної Рада матиме своїх представників при кабінеті військового міністра, при Генеральнім штабі і Верховнім Головнокомандуючим, які будуть брати участь в справах комплектування окремих частин виключно українцями, поскільки таке комплектування, по определенню військового міністра, буде являтися з технічного боку можливим без порушення боєспособності армії.

Оповідуючи про се громадянам України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка передала нам свою волю, разом з революційною демократією всієї Росії та її революційним правительством, прикладе всі свої сили, щоб довести всю державу і, зокрема, Україну до повного торжества революції.

У Києві, 1917 року, липня 3-го дня.

Так з'явився сей великий акт, котрим закладаються вже не якісь пригтовчі підстави, а сама автономія України. Українську Центральну Раду, поповнену представниками національних меншостей, рос[ійський] центр[альний] уряд признав верховним представницьким органом української землі, і виконавчому органіві її — Генеральному секретаріатові — передає верховну крайову власть на всю українську землю*. Се вже фактична автономія України, котрій тільки правну форму має дати автономний статут, що з участю представників національних меншостей вироблятиме У[країнська] Центральна Рада. А ближче про те, як має уложитися нове життя України й її відносини до центральних органів Російської Республіки, сподіваюся поговорити в осібній брошурі ("Новий лад України")*.

південнонімецькі держави. 18 грудня 1871 р. була проголошена Німецька імперія. Див.: *Залізник М.* Головні федерації сучасного світу: Німецька імперія // ЛНВ. — 1910. — Т. XLIX. — Кн. 2. — С. 425–453.

с. 177 Національні почуття... зв'язали міцно, вхопили національним обручем всі верстви українського громадянства — від панських і буржуазних груп до пролетаріїв — йдеться про консолідацію суспільства на національному ґрунті. На той час М.Грушевський під впливом швидкого поширення і масового характеру національного руху ще уявляв українське суспільство консолідованим. Але соціальна революція, що розгорталася в Україні одночасно з національною, дедалі більше поглиблювала розшарування суспільства. Соціалістичні партії вважали це цілком закономірним. В.Винниченко на з'їзді ТУП у березні відверто заявляв, що черговим завданням є диференціація українства. З цього приводу М.Грушевський зробив ремарку: “Діагноз був правильний, для тодішніх обставин дещо передчасний, бо “Конгрес” пройшов потім іще під знаком єдиного українства” (*Грушевський М.* Спомини // Київ. — 1989. — № 9. — С. 113). Як засвідчили подальші події, саме єдності бракувало українському суспільству в часи Української революції (1917–1921).

Українська Центральна Рада й її Універсали: Перший і Другий

Праця “Українська Центральна Рада й її Універсали: Перший і Другий” вийшла у Києві з друкарні товариства “П.Барський” у липні 1917 р. відразу по ухвалі II Універсалу Української Центральної Ради від 3 липня 1917 р. Вона стала другим, доповненим варіантом брошури під назвою “Українська Центральна Рада й її Універсал”, що побачила світ після проголошення 10 червня 1917 р. I Універсалу. Про вихід першого видання газета “Нова рада” 24 червня 1917 р. повідомила: “Друкується і за три дні вийде його ж [М.Грушевського. — Упоряд.]: “Українська Центральна Рада й її Універсал” (Нова рада. — 1917. — 24 червня. — № 72. — С. 4). Усі глави попереднього видання повторені у другому з незначними скороченнями чи доповненнями. Перше видання, на відміну від другого, містить тексти записки з питань автономії України, поданої 16 травня 1917 р. делегацією УЦР до Тимчасового уряду та Виконавчого комітету Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів; резолюції, прийнятої на сесії УЦР 2–3 червня у зв'язку з відмовою Тимчасового уряду розглянути подані вимоги, а також резолюції, винесеної Другим Всеукраїнським військовим з'їздом 8 червня 1917 р. з вимогами проголошення автономії України (у другому виданні М.Грушевський коротко передає зміст цих документів). Закінчується перше видання брошури главою: “Що єсть, а чого нема в Універсали”, яка в другому виданні в скороченому варіанті приєднана до попередньої глави “Що сказала Ц[ентральна] У[країнська] Рада в Універсали”. Суттєвим доповненням другого видання є нова глава “Як порозумівся ц[ентральний] рос[ійський] уряд з У[країнською] Ц[ентральною] Радою”, де висвітлені події, що передували прийняттю II Універсалу, та сам текст цього Універсалу. За відомостями, поданими часописом “Книгар”, брошура вийшла накладом 13,5 тис. прим. (Книгар. — 1918. — Ч. 5 (січень). — С. 246–247). Бібліографічний огляд першого видання брошури подав у часописі “Книгар” О.Дорошкевич (1917. — Ч. 2 (жовтень). — С. 64–65). У ньому він наголошував, що своєю працею “Українська Центральна Рада й її Універсал” автор «розв'язує дуже важне, і, здається, найбільш темне для широких кіл питання — про Українську Центральну Раду. Наші люди живляться найбільш російськими газетами, а всі ми знаємо, що пишуть про нас наші вороги, а найбільше — наші “приятелі” — київські російські газети всяких напрямів. Через те необхідно пускати в народ більш правдивих звісток про велику організуючу ролю Ради». Друге видання було назване оглядачем ЛНВ М.Новенком “історичним документом класичного свідка, який кидає яскраве світло на той шлях, що веде Україну до її оконечної мети, себто до широкої національно-територіальної автономії України в демократичній, Російській Республіці” (ЛНВ. — 1917. — Т. LXVII. — Кн. II–III. — С. 344–345).

Текст брошури “Українська Центральна Рада й її Універсал” перевиданий у збірці: *Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / Укладач, автор передмови і коментаря О.Л.Копиленко. — К., 1991. — С. 5–24. Друге, доповнене видання передруковане в часописі: Книжник (К.), 1991. — № 4. — С. 1–16 (Вкладка).*

Подається за другим, доповненим виданням.

Праця є начерком українського національного руху від утворення Центральної Ради до проголошення української автономії, зафіксованого її Першим Універсалом. Автор ґрунтувався на матеріалах власних статей, що друкувалися протягом цього часу в періодичній пресі (увійшли до цього тому). У стислому, стриманому, майже без емоцій викладі відображені головні політичні події березня—липня 1917 р. Детальніше події, описані в брошурі, М.Грушевський подає у своїх спогадах (див.: *Грушевський М. Спомини // Київ. — 1989. — № 10. — С. 122–158.*)

с. 181 ...до центрального Тимчасового уряду Росії, тоді вже оновленого представниками соціалістичних партій... — йдеться про перший коаліційний Тимчасовий уряд, утворений 5 травня 1917 р., до складу якого увійшли 6 міністрів-соціалістів, серед них лідери есерів — В.Чернов, О.Керенський та соціал-демократів (меншовиків) — І.Церетелі, М.Скобелев.

Подаючи до його відома домагання українського народу... — йдеться про звернення делегації Української Центральної Ради до Тимчасового уряду та Виконавчого комітету Петроградської ради робітничих та солдатських депутатів з питань автономії України (9 пунктів), подане 16 травня 1917 р. (див.: *Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах. — К., 1996. — Т. 1. — С. 93–98*). Народи представників міністерств Тимчасового уряду з делегацією Центральної Ради, які відбувалися 20–22 травня 1917 р., виявилися безрезультатними. *Див. коментар до статті “Що воно?”.*

Се й учинили прислані до У[країнської] Ц[ентральної] Ради міністри... — йдеться про приїзд до Києва міністрів Тимчасового уряду О.Керенського, М.Терещенка та І.Церетелі. В результаті проведених з ними 28–30 червня переговорів був досягнутий компроміс, зафіксований у II Універсалі УЦР. Детально див.: *Кудлай О.Б. Переговори Центральної Ради і представників Тимчасового уряду (28–30 червня 1917 р.) // УІЖ. — 1999. — № 6. — С. 43–54; Грушевський М. Спомини // Київ. — 1989. — № 10. — С. 140–145.*

с. 182 ...стара політична організація українська, заснована тому двадцять літ... — див. коментар до статті “Тимчасовий український уряд”.

с. 183 З'їзд сей призначено на Великодні свята, 6, 7 і 8 квітня — див. коментар до статей “На Всеукраїнський з'їзд” та “По Українським національним з'їзді, 6–8 квітня”.

с. 184 Таку постанову прийнято 7 травня... — йдеться про ухвалене 7 травня 1917 р. Третіми загальними зборами рішення про повноваження УЦР займатися вирішенням не лише політичних, а й економічних питань. Того ж дня була утворена економічна комісія з представників тих партій (по 2), які мали свою економічну програму, тобто — УПСФ, УПСР та УСДРП.

с. 185 ...через з'їзди, які наказала вона скликати по губерніях, повітах і городах — йдеться про територіальні українські національні з'їзди — представницькі збори української громадськості, які після Українського національного конгресу були проведені на місцях з метою обрання крайових керівних органів українського руху. Протягом квітня—червня 1917 р. губернські з'їзди відбулись у восьми українських губерніях, у Таврійській — в серпні 1917 р. (див.: *Верстюк В. Український національно-визвольний рух (березень—листопад 1917 р.) // УІЖ. — 2003. — № 3. — С. 71; Український національно-визвольний рух. Березень—листопад 1917 року: Документи і матеріали / Упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін. — К., 2003.*)

с. 186 Війна відірвала від місць, як рахують, коло 4-х мільйонів наших людей — Сучасна українська історіографія визначає кількість українців у складі російської армії на

початку 1917 р. — 3,5 млн (Голубко В. Армія Української Народної Республіки. — Львів, 1997. — С. 24).

...14 квітня з'їзд представників військових організацій ухвалив зібрати **Всеукраїнський військовий з'їзд**... — йдеться про об'єднані збори представників військових частин з фронту, Київського гарнізону і різних тилових військових організацій, а також членів Організаційного українського військового комітету, які ухвалили скликати 5 травня 1917 р. у Києві з'їзд "представників української нації від військових частин" за модусом представництва — один делегат від кожної окремої частини. З'їзд скликали під патронатом УЦР (див.: Український національно-визвольний рух. Березень—листопад 1917 року. — С. 201).

с. 187 ...**воєнний міністр дав знати по арміям, що він вважає сей з'їзд несвоєвременним**... — див. коментар до [Промови на І Всеукраїнському військовому з'їзді (5 червня 1917 р.)].

...**Українська селянська спілка**... — масова професійно-класова селянська організація, що об'єднувала незаможне селянство України. Перебувала під впливом УПСР. Заснована на з'їзді діячів українського села у квітні 1917 р. Голова — М.Стасюк. На І Всеукраїнському селянському з'їзді (28 червня—7 липня 1917 р.) обраний ЦК Селянської спілки в складі: М.Ковалевський (голова), П.Христюк, А.Степаненко, І.Пугач, М.Стасюк та ін. Відстоювала соціалістичні позиції, в земельному питанні виступала за ліквідацію приватної власності на землю. У 1917 р. була найбільш масовою і впливовою політичною організацією українського селянства, мала осередки майже в усіх селах, волостях, повітах та губерніях.

с. 188 **Передала йому через Національну укр[аїнську] раду в Петербурзі**... — див. коментар до статті "Чи вияснюється?". Див. також: Сергійчук В. Михайло Грушевський і українство Петрограду // Український історик. — 1997. — Ч. 1—4. — С. 187—191.

с. 190 **Українізацію школи поширять на середню і вищу школу всієї України** — на той час міністерство освіти Росії визнало права місцевих мов як викладових для державної освіти лише в початковій школі. В Україні було дозволено відкривати приватні українські середні школи, вводити в учительських інститутах та семінаріях виклад українознавства — української мови, історії літератури, історії та географії України. Було обіцяно заснування у вищій школі кафедр української мови, історії, географії та історії права.

с. 191 ...**саме йшли переговори з Кронштадтською радою, що відмовила послуку урядові**... — йдеться про інцидент, що виник у Кронштадті (місто і фортеця на березі Фінської затоки неподалік Петрограда). Кронштадтська рада ліквідувала посаду комісара Тимчасового уряду і 17 травня 1917 р. оголосила себе єдиною владою в місті. Преса широко коментувала цю подію, оцінюючи її як анархізм. У переговорах з метою полагодження конфлікту 23—24 травня брали участь міністри-соціалісти І.Церетелі та М.Скобелев. Детально див.: Минц І.И. История Великого Октября.— М., 1978. — Т. 2. — С. 327—329.

Формулювання своєї постанови він полишив юридичній нараді при ц[ентральному] уряді... — див. коментар до статті "Треба ясніше!".

с. 192 **Телеграма була об'явлена йому**... — див. коментар до [Промов на І Всеукраїнському селянському з'їзді у Києві 28 травня (10 червня) 1917 р., 2 (15 червня) 1917 р.]

с. 193 **Супроти цього "самостійники" дали також заяву**... — йдеться про виступ військового лікаря В.Кекала, який представляв групу делегатів, що називала себе "самостійниками". Як з'ясувалося, вони відстоювали не повну державну самостійність, а лише право України самостійно втілювати в життя автономію. Реакція делегатів, які схвально зустріли цю заяву, свідчила, що самостійництво на з'їзді не знаходить підтримки. Це підтвердив і виступ представника "Братства української державності" Лукіянова, який також заявив, що самостійники на даний момент не домагаються окремої української держави (Цуць О.Й. Всеукраїнські військові з'їзди // Історичні зошити. — К., 1992. — №. 7. — С. 38—39).

...**відслуженого 1-м Українським полком**... — йдеться про 1-й Український охочечономний (добровільний) полк ім. гетьмана Богдана Хмельницького. Заснований з ініціативи

М. Міхновського на нараді українців-військовослужбовців Київської військової округи 29 березня 1917 р. Полк був створений із солдатів-українців, що зібралися на етапно-розподільчому пункті в Києві. Першим командиром був обраний Д. Путник-Гребенюк. Після того, як 21 квітня був отриманий дозвіл військового командування, І Всеукраїнський військовий з'їзд виніс резолюцію про створення Першого Українського полку, зарахував до його складу 3400 вояків і призначив командиром підполковника Ю. Капкана. 26 липня 1917 р. за наказом УЦР полк виїхав на Південно-Західний фронт. У січні 1918 р. брав участь у боях з червоногвардійськими загонами в Києві.

с. 196 Вони наклепали ц[ентральний] уряд вжити проти У[країнської] Ц[ентральної] Ради найсильніших заходів, навіть сили — йдеться про реакцію російського громадянства. Найвпливовіші російські газети “День”, “Речь”, “Биржевые ведомости”, “Новое время” та ін. активно коментували події в Україні, пов'язані з проголошенням Універсалу УЦР. Майже всі коментарі засуджували діяльність Центральної Ради, однак відрізнялись нюансами оцінок і визначенням майбутніх перспектив. Кадетська “Речь” писала про Універсал як про ще одну ланку німецького плану розкладу Росії, називала його злочином проти закону і вимагала від уряду рішучих дій проти українців. Особливо ворожу позицію зайняв “Киевлянин”, оприлюднену в статті головного редактора В. Шульгіна “Против насильственной украинизации Южной Руси” (див.: *Верстюк В.* Український національно-визвольний рух... — С. 73–74; *Його ж.* Українська Центральна Рада. — К., 1997. — С. 155–156; Український національно-визвольний рух... — С. 430–431; 570–572).

...збори представників повітових управ всієї Київщини... — йдеться про нараду членів губернського і повітових земств Київщини, що відбулась 15 червня 1917 р. На ній обговорили і схвалили І Універсал, висловили готовність тісно співпрацювати з УЦР та підтримувати її матеріально. З метою забезпечення демократичних методів діяльності земських установ нарада ухвалила розпочати поступовий перехід земського діловодства на українську мову, змінити всі вивіски та печатки на українські. Для цього нарада вирішила організувати при губернській управі вечірні курси української мови (див.: Український національно-визвольний рух... — С. 432–433).

...земські збори Полтавської губ[ернії]... — йдеться про надзвичайне зібрання Полтавського губернського земства 20–21 червня 1917 р. Після обговорення Універсалу зібрання ухвалило резолюцію, де визнало Українську Центральну Раду “правомочним органом всього українського народу”, заявило готовність повної підтримки її “в заведенню основ автономії України”, висловило сподівання, що Тимчасовий уряд визнає свої помилки і порозуміється з українцями (Там само. — С. 472–478).

с. 198 ...16 червня, вийшла відозва його... — йдеться про відозву Тимчасового уряду до українського народу, витяг з якої в перекладі українською подає М. Грушевський (Там само. — С. 442–444).

с. 199 ...українська маніфестація солдатів і робітників, що відбулася в Петербурзі в неділю 25 червня... — йдеться про демонстрацію (до 30 тис. учасників), влаштовану українцями — солдатами гарнізону і робітниками Путиловського заводу на підтримку Універсалу УЦР. Демонстранти несли понад 100 знамен і транспарантів з написами: “Хай живе вільна, автономна Україна”, “Хай живе Українська Центральна Рада”, “Українське військо для оборони рідного краю”, співали українських пісень. У Петрограді пройшли чутки, що судна Балтійського флоту, укомплектовані українцями, загрожують активними діями, якщо Універсал не буде визнаний Тимчасовим урядом (Киевская мысль. — 1917. — 27 июня; Русская воля. — 1917. — 27 июня).

...25 і 26 червня, в Києві принципіально намітилося вже порозуміння з неукраїнськими демократичними організаціями щодо їх приступлення до У[країнської] Ц[ентральної] Ради — 24 червня відбулось спільне засідання виконкомів міських рад об'єднаних громадських організацій, робітничих і військових депутатів та Генерального секрета-

ріату, яке вирішило обрати комісію для вивчення питання про склад і функції крайового органу влади. 25 червня П'яті загальні збори УЦР утворили Комісію з вироблення автономного статуту України, до якої ввійшли 29 представників національних меншостей та 71 українець (див.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах. — К., 1996. — Т. 1. — С. 125).

с. 201 ...передає верховну крайову владу на всю українську землю — на підставі угоди, зафіксованої в II Універсалі УЦР, був розроблений “Статут вищого управління Україною” від 16 липня 1917 р., який визначив правовий статус та компетенції Генерального секретаріату (Там само. — С. 180–182).

А ближче про те, як має уложитися нове життя України й її відносини до центральних органів Російської Республіки, сподіваюся поговорити в особній брошурі (“Новий лад України”) — найвірогідніше, йдеться про наступну брошуру М. Грушевського під назвою: Україна і Росія. Переговори в справі нового ладу (липень—серпень 1917 р.) (Продовження брошури: “Українська Центральна Рада й її Універсали: Перший і Другий”). У ній автор детально висвітлює відносини Української Центральної Ради з Тимчасовим урядом упродовж липня—серпня 1917 р.

Україна і Росія. Переговори в справі нового ладу (липень—серпень 1917 р.) (Продовження брошури “Українська Центральна Рада й її Універсали: Перший і Другий”)

Праця вийшла вперше окремою брошурою з друкарні Акціонерного товариства “Петро Барський в Києві” у вересні, можливо, на початку жовтня 1917 р. Про це свідчать відомості, подані у видавничій хроніці часопису “Книгар”: “В близькому часі має вийти затримана подіями брошура “Україна і Росія. Переговори в справі нового ладу (липень—серпень 1917 р.)” (Книгар. — 1917. — Ч. 1 (вересень). — С. 39). У бібліографічному огляді “Книгаря” О. Дорошкевич наголосив на винятковому значенні цієї праці для освітлення тогочасних подій Української революції: “Автор у цій брошурі розповідає про ту політичну боротьбу, яка в результаті дала нам Генеральний секретаріат в сучасній його конструкції. Але автор не просто переказує добре відомі нам факти з славнозвісної епохи українсько-російської згоди. Він аналізує ці факти, освітлює їх з певного боку як людина, яка весь час стояла в самому центрі нашого політичного руху. Остання риса робить брошуру цікавою для всякого українця, бо вона збирає докупи всі поодинокі факти і дає широку спільну картину, яка доводить читача майже до наших днів” (Книгар. — 1917. — Ч. 4 (грудень). — С. 187). У 1919 р. праця була перевидана: *Ukraina a Rusko // Sbirka informačních a časových pojednání o ucrajinské otázce.* — Kujiv, Praha, 1919. Фотокопія обкладинки цього перевидання зберігається: ІР НБУВ. — Ф. 357. — Од. зб. 71. Переклад праці французькою мовою зберігається: ЦДІАК України. — Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 182. — Арк. 1–144.

Текст брошури українською мовою передрукований у скороченому варіанті у виданні: *Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / Укладач, автор передмови і коментаря О. Л. Копиленко.* — К., 1991. — С. 25–38. Скорочення як основного тексту, так і приміток автора, унеможлиблює сприйняття цілісності праці та посилання на неї.

Подається за першодруком.

За формою і стилем брошура є продовженням попередньої. У ній розглянуті стосунки між Центральною Радою і Тимчасовим урядом від середини червня і до кінця серпня 1917 р., коли після проголошення I Універсалу УЦР вони набули якісно нового характеру. Детально досліджений складний шлях, що привів до компромісу між Центральною Радою і Тимчасовим урядом та затвердження центральною владою української автономії.

с. 203 ...помилку, зроблену Тимч[асовим] урядом під впливом централістів з партії к[онституційних] д[емократів] — йдеться про відхилення українських домагань,

З М І С Т

	с. текстів	с. ком.
<i>В.Верстюк. ДОБА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ</i>		
<i>М.ГРУШЕВСЬКОГО</i>	V	
<i>С.Панькова. ВІД УПОРЯДНИКА</i>	XVII	
Розділ I. СТАТТІ ЗІ ЗБІРКИ “ВІЛЬНА УКРАЇНА” ТА ІНШІ ПУБЛІКАЦІЇ		
ПОЧАТКОВОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ		
(19 березня—15 квітня 1917 р.)	1	279
[Промови на українській маніфестації у Києві 19 березня 1917 р.]	3	279
[Звернення] “До українців — професорів і преподавателів вищих шкіл”		
[21 березня 1917 р.]	5	280
Велика хвиля	6	281
З старого і нового	8	284
На Всеукраїнський з’їзд!	11	285
Повороту нема.	13	286
Від слова до діла!	15	288
Народностям України	18	290
По Українським національним з’їзді, 6—8 квітня.	20	291
Чи Україна тільки для українців?	23	293
Розділ II. ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ, ПРОМОВИ, ЗВЕРНЕННЯ		
ТА ПРИВІТАННЯ (травень 1917 р.—квітень 1918 р.)	25	294
[Звернення] “До товаришів-українців” [5 (18) травня 1917 р.]	27	294
Кінець старому лукавству	28	295
Тимчасовий український уряд	30	296
[Промови на I Всеукраїнському селянському з’їзді у Києві		
28 травня (10 червня), 2 (15) червня 1917 р.]	33	297
Від голови Центральної Ради проф. М.Грушевського [Відкрита заява начальнику		
Київської військової округи К.Оберучеву щодо умов формування українського війська,		
2 (15) червня 1917 р.]	34	299
Велике діло	35	301
[Промова на II Всеукраїнському військовому з’їзді		
5 (18) червня 1917 р.]	37	302
Що воно?	38	303
Від голови Центральної Української Ради проф. М.Грушевського [Відповідь начальнику		
Київської військової округи К.Оберучеву на його публікацію “По поводу		
письма г.Грушевского”, 8 (21) червня 1917 р.]	40	304
[Промови на українській маніфестації при урочистому оголошенні I Універсалу		
Української Центральної Ради, 12 (25) червня 1917 р.]	42	305
[Доповідь про державний лад України на підставі вимог життя і теорії державного		
права, проголошена на З’їзді українських правників 13 (26) червня 1917 р.]	43	306
Треба ясніше!	44	307
Чи вияснюється?	47	308
Відродини “Л[ітературно]-н[аукового] вістника”	49	310
В сімдесяті роковини Кирило-Методіївської справи	51	310
[Промови на засіданні Ради військових депутатів з нагоди проголошення		
II Універсалу Української Центральної Ради, 3 (16) липня 1917 р.]	56	316
Чорна пляма	57	317
Україна дійде свого!	58	318
Промова М.С.Грушевського від імені українських організацій, проголошена 10 вересня		
[1917 р. на З’їзді народів у Києві].	60	320
Вільний союз	64	321

Мусимо взяти на розум	65	322
Важна хвиля	66	323
[Привітання III Всеукраїнському військовому з'їзду, 21 жовтня (4 листопада) 1917 р.]	68	324
Проект української Конституції	69	325
[Промова на засіданні Малої ради перед оголошенням III Універсалу Української Центральної Ради, 7 (20) листопада 1917 р.]	74	326
Рятуймо Російську Федерацію	75	327
Час настав	76	327
Новий поділ України	77	328
[Промова на З'їзді рад селянських, робітничих і солдатських депутатів України, 6 (19) грудня 1917 р.]	81	329
[Промова на заключному засіданні Восьмої сесії Української Центральної Ради, 17 (30) грудня 1917 р.]	82	329
Велике Різдво	84	331
[Промова при оголошенні IV Універсалу Української Центральної Ради на засіданні Малої ради, 12 (25) січня 1918 р.]	85	332
Великий обов'язок	86	333
Мир землі нашій!	88	333
Очищення огнем	89	335
Український герб	92	337
Українська самостійність й її історична необхідність	96	338
Новий час	98	339
Про монетну українську одиницю	101	340
Повороту не буде!	105	341
За Холмщину	107	342
Вогні й бурі	110	344
Розмова з професором М.С.Грушевським [щодо причин приходу німецьких військ на Україну (березень 1918 р.)]	112	345
Установчі збори чи парламент?	114	349
Промова в Ц[ентральній] Раді 15-го березня 1918 р. при ратифікації мирового договору	116	351
Промова під Центральною Радою на похороні січовиків студентського куреня 19 березня [1918 р.]	121	353
[Промова на засіданні Малої ради, присвяченому першим роковинам Української Центральної Ради, 20 березня 1918 р.]	122	355
[Промова на київському губернському земському зібранні, 7 квітня 1918 р.]	126	356
"Святі права"	127	356
Промова голови Ц[ентральної] Р[ади] проф. М.С.Грушевського, виголошена на Київському селянському повітовому з'їзді 7 квітня [1918 р.]	130	358
Стара історія	131	358
Розділ III. ПРАЦІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ТА ПРОСВІТНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ (квітень 1917 р.—квітень 1918 р.)	135	360
Якої ми хочемо автономії і федерації	137	360
Хто такі українці і чого вони хочуть	152	363
Звідки пішло українство і до чого воно йде	166	365
Українська Центральна Рада й її Універсали: Перший і Другий	181	368
Україна і Росія	203	372
На порозі Нової України: Гадки і мрії	225	377
Історія й її соціально-виховуюче значіння	267	
КОМЕНТАРІ	279	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	382	
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	396	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	404	

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 4. Книга I

Серія “Суспільно-політичні твори
(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *Б.Павлів, О.Тростянчин*

Здано на складання 15.01.2007. Підп. до друку 25.07.2007. Формат 70х100^{1/16}.
Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 34,83.
Умовн. фарбовідб. 35,63. Обл.-вид. арк. 27,0. Наклад 5000 прим.
Свідощтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 16. Зам. 339-7.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 4. Кн. I: Серія “Суспільно-політичні твори (доба Української
Центральної Ради березень 1917—квітень 1918)”. — 2007. — 432 с.
ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

Перша книга четвертого тому 50-томного зібрання праць М.Грушевського продовжує серію суспільно-політичних творів і вміщує публіцистичний доробок видатного історика й державного діяча доби Української Центральної Ради. Статті, промови та звернення М.Грушевського, видрукувані на сторінках періодичних видань упродовж березня 1917 р.—квітня 1918 р., а також ширші праці, що вийшли окремими брошурами, стали вагомим внеском у розробку концепції Української революції та залишилися важливим джерелом для вивчення й осмислення бурхливих поточних подій зазначеного історичного періоду.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)